

דיוקנו של איש 'השומר' בעקבות צרור מכתביו של מנדל פורטוגלי

אביבה אופז

השומר כמיתוס לאומי

ארגון 'השומר' פעל בין השנים 1909-1920, ומספר חבריו בתקופות השיא שלו לא עלה על 300 (כולל שכירים). שנות פעולתו הספורות והמספר המועט של חבריו לא מנעו את הפיכתו למיתוס לאומי ולמודל, שלאורו התחנך דור בארץ.

מקובל, כי להיווצרותו של מיתוס דרושה פרספקטיבה של זמן.¹ אך המיתוס סביב 'השומר' התהווה עוד בראשית שנות פעולתו של הארגון וחרף ההסתייגויות שהיו כלפיו בקרב חוגים שונים בארץ.² כך, למשל, מתאר שמריהו לויץ בפתיחת הקונגרס הי"א בווינה בשנת תרע"ג: "... שומרינו החדשים ... טפוס מיוחד נכרא ביניהם, טפוס של צעיר העשוי לבלי חת ... לא בדותות או אגדות מוסרים לכם כשמספרים על אודות מעשיהם של הצעירים האלה כי אם דברים כהיחם".³ הד למיתוס שנוצר סביב 'השומר' מצוי גם במצע האידיאולוגי של תנועת 'השומר הצעיר'. הפרק 'השקפת עולמנו השומרית' ב'מדריך למנהלים השומרים' (ספר ההדרכה הראשון של התנועה שיצא לאור לראשונה בווינה ב-1917) מסתיים במלים אלו:

מגמתנו היא לחנך צעיר עברי בעל שרירים מוצקים, רצון חזק, מחשבה בריאה ונורמלית ... יהודי בכל לבו ... השומרים בארץ הוכיחו, כי האידיאל הזה אליו אנו שואפים אינו דבר שכדמיון ... הם הוכיחו בחייהם ובמותם, כי הנוער העברי והגבורה העברית חיים וקיימים. מתוך כך לקחנו לנו את השומרים בארץ ישראל למופת ולדגומא. גדול הוא השם אשר לקחנו לנו – יהא סמל לשאיפתנו.⁴

לא רק תנועת 'השומר הצעיר' ראתה בשומרים מופת ואימצה את שמם. גם בקרב חוגים מן הצד השני של הקשת הפוליטית היה 'השומר' סמל נערץ. כאשר הקים זאב ז'בוטינסקי את תנועת הנוער של המפלגה הרוויזיוניסטית (1925), התכוון לקרוא לה 'ברית השומר'.⁵

* המאמר מבוסס על צרור מכתבים שכתב השומר מנדל פורטוגלי בשנים 1911-1914, והינו עיבוד של פרק מתוך 'דיוקנו של איש "השומר": חומרי מציאות מול עיצוב ספרותי, חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה תשמ"ו [להלן: אופז, איש 'השומר'].

1 על המיתוס ועל המיתוס ההיסטורי כפרט ראה א' ברנביא, 'מיתוס ומציאות הסטורית: המקרה של החוק הסאלי', זמנים, 15 (1984), עמ' 5-15.

2 ראה: ב"צ דינור (עורך), ספר תולדות ההגנה, א, תל-אביב 1954, עמ' 298-312, 237-239 [להלן: ספר ההגנה]; מ' נאור, "השומר" – המיתוס נולד כבר בעלייה השנייה, העלייה השנייה (עידן, 4), ירושלים תשמ"ה, עמ' 101-102, 107-106; י' גורני, 'היסוד הרומנטי באידיאולוגיה של העלייה השנייה', אטרופות, 10 (תשכ"ו), עמ' 70-73.

3 ספר ההגנה, א, חלק שני, עמ' 838-839.

4 ספר השומרים, ורשא 1933, עמ' 21.

5 ראה: ש' שבא, "השומר" ארגון צבאי מגויס, סקירה חדשית, ג 12 (דצמבר 1978), עמ' 35-38.

אמנם דמויות ואירועים אחרים הקשורים בעלייה השנייה היו למיתוסים (תל-חי, טרומפלדור, דגניה ועוד), ואולם פרסומו והשפעתו של 'השומר' היו מהירים ועזים במיוחד.⁶ בעולם היהודי של אותן שנים היה 'השומר' תשובה גאה לפוגרומים, ליעל השחיטה ול'כעיר ההרגה'. מיתוס 'השומר' מיוחד בכך, שיש לו זיקה הדוקה לדיוקן השומר האידיאלי, אשר שורטט בחזונו של המייסדים. ב'תכנית השומר' נקבע, כי שומר יכול להיות 'כל מי שכריא בגופו וברוחו'.⁷ בספרות ובתעודות מאותן השנים, וכן בכתבי הזכרונות שנכתבו מאוחר יותר בידי שומרים, מתואר השומר כהתגלמות של 'היהודי החדש' – יהודי שלם וחזק בגופו וברוחו, איש המעשה והשירים, ניגודו של היהודי הגלותי. הוא צויר בדמות לוחם, על-פי מידותיהם של בר-גורא ובר-כוכבא מצד אחד ורוכבים בדווים מצד שני. שרטוט זה של הדמות שאב את השראתו מיסודות רומנטיים, שהיו קיימים באידיאולוגיה של מפלגת 'פועלי-ציון', אשר מתוך שורותיה יצאו מייסדי 'השומר' ואליה היה הארגון קשור מראשיתו.⁸

כגיבור של מיתוס היה השומר משך שנים לדמות שמעבר לשקר ולאמת. הוא היה מה שביקשו לראות בו.⁹ מכתביו של השומר מנדל פורטוגלי מאפשרים את השלֵט המעֵט של המיתוס, שאפף את דמות השומר, והתכונות כאיש כפי שהיה במציאות.

מנדל פורטוגלי

תולדות חייו של מנדל פורטוגלי אופייניות לרכים מחברי 'השומר', שהיו יוצאי מפלגת 'פועלי-ציון' ברוסיה. הוא נולד בכפר הקטן טרטשי שבכסריה ב-1888. בגיל צעיר היה מעורב בפעילות מחתרית בתנועה מהפכנית סוציאליסטית. בשל מעורבות זו נידון למאסר ולגלות בסיביר. בגל הפרעות של 1905 השתתף בהקמתה של תנועת ההגנה העצמית של יהודי כסריה. בעקבות פעילות זאת נאלץ לברוח מרוסיה. הוא חצה בהיחבא את גבולות המדינה כשפניו לארץ-ישראל. לאחר מסע ארוך הגיע לארץ בשנת 1906, וכחלוצים רבים באותם ימים, החל את דרכו בה כפועל חקלאי במושבות יהודה.¹⁰

בסוכות תרס"ח השתתף פורטוגלי בפגישה ביפו שנערכה בסיומה של ועידת 'פועלי-ציון', ואשר בה נולד הארגון החשאי 'בר-גורא'. כשצמח מארגון זה הארגון הגלוי 'השומר' (1909), היה פורטוגלי בין מייסדיו וממנהיגיו. הוא מצא את מותו מכדור שנפלט מרובהו בתום ליל-שמירה במושבה הגלילית בית-גן, ב-13 בינואר 1917. מנדל פורטוגלי מת על סף הגשמת חלומו – הקמת מושב השומרים בגליל.

בהספדים ובסיפורי הזכרונות שכתבו חבריו לאחר מותו, תיארו אותו כדמות שהקרינה בריאות,

6 ראה נאור (לעיל, הערה 2), עמ' 101.

7 'תכנית השומר', הפועל הצעיר, 17 (תמוז תרס"ט).

8 ראה: י' סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, תל-אביב 1973, עמ' 214, 218-220; גורני (לעיל, הערה 2), עמ' 69-74.

9 בעקבות הגדרת המיתוס במאמרו של בר-נביא (לעיל, הערה 1), עמ' 10.

10 המקורות למידע הביוגראפי על מנדל פורטוגלי הינם: י' וי' פורטוגלי (עורכים), משפחת הפורטוגלים, תל-אביב 1979; שיחה עם יהודה פורטוגלי, אחיו של מנדל, בקיץ 1981. בתרע"ג(?) נשא מנדל את טובה לאשה. במשך ארבע שנות נישואיהם נולדו להם שלושה בנים. לפי המכתבים ניתן לשחזר, כי טובה נרדה במקומות רבים, ביניהם מזכרים כנרת, סג'רה, חיפה, חדרה, כרכור, ראשון-לציון ורחובות.

דיוקנו של איש 'השומר' מנדל פורטוגלי

מנדל פורטוגלי בצעירותו

בטחון, שלמות נפשית ואהבת-חיים.¹¹ כתיאורים אלה כולטת ההתרשמות מעוצמתו ומהשפעתו על חברי הארגון. הם ציירוהו, במידה רבה, על-פי המודל של השומר האידיאלי ששורטט בידי המייסדים. כחינת מכתביו של מנדל פורטוגלי חושפת דמות שונה, קונקרטיט ואנושית, ולכן גם מורכבת ומעניינת יותר.

ייחודם התיעודי של המכתבים

צורך המכתבים של מנדל פורטוגלי כולל כ-70 מכתבים שכתב בין השנים 1912-1914 אל טובה אליוביץ, חברתו ולימים אשתו.¹² מכתבים אלה הם תעודה יחידה בסוגה: מכתבים אישיים שכתב

11 ראה, למשל: א' חשין, דער אידישער קעמפפער, 8 ביוני 1917: "יערי-פולסקין 'מנדל פורטוגאלי', חולמים ולוחמים, יפו תרפ"ב, עמ' 137; רחל ינאית, 'מנדלי פורטוגלי', קובץ השומר, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 422-423 [להלן: קובץ השומר]; "בן-צבי, 'דמויות', זכרונות ורשימות מהנעורים עד 1920, ירושלים תשכ"ו, עמ' 302-304.

12 צורך המכתבים מצוי ברובו בארכיון כפר-גלעדי, לשם הועברו לאחר מותה של טובה פורטוגלי. טובה שמרה על המכתבים בקפדנות ואף מיספרה אותם. על-פי המיספור חסרים שבעה מכתבים בצרור כתיב-היד. שלושה מהם מצאתי בארכיון העבודה בתל-אביב [אה"ע]. קטעים מתוך המכתבים החסרים בכתיב-היד פורסמו, תוך שינויי סגנון, קיטוע ואיחוי של קטעים, בקובץ השומר, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 28-35. בין המכתבים של מנדל לטובה נמצא מכתב אחד, בארכיון העבודה, המופנה אל 'זקני היקר'. כן נשמרו בארכיון כפר-גלעדי שישה מכתבים של טובה למנדל. המכתבים שנמצאו בכתיב-יד, יסומנו במהלך המאמר על-פי מספריהם.

הדרך בין בית-גן ליבנאל,
תחילת שנות העשרים

איש 'השומר' בעברית, לאורך תקופה רצופה ומתוך זיקה ישירה אל המתרחש בארגון. מבדיקה של חומר ארכיוני ושל קבצים שונים המתעדים את התקופה מתברר, כי למעט תעודות אישיות בודדות (רובן אינו כתוב עברית), מכתבי שומרים שהגיעו לידינו, הם על-פירוב מכתבים רשמיים הדנים בענייני הארגון, ונמעניהם הינם אישי-ציבור מאותה תקופה.¹³ לדעת יוסף מלמוד, הארכיונאי של כפר-גלעדי, חברי הארגון מיעטו לכתוב מכתבים אישיים, ואפילו כתבו אחדים, הם לא נשמרו, אם משום שלא החשיבו אותם ואם משום חיי הנודדים שהיו מנת חלקם משך שנים רבות. לעומת זאת הם תיעדו ושמרו בקפדנות חומר בעל אופי ציבורי, ולו גם טריוויאלי, מתוך תחושה שכל פרט בתחום הציבורי הוא בעל ערך ובעל משמעות היסטורית.¹⁴ על רקע זה מכתביו האישיים והכתובים עברית של מגדל פורטוגלי הינם תופעה יוצאת-דופן.

ההתמודדות עם קשיי הביטוי בלשון העברית

בקרב חוגי 'פועלי-ציון' ו'השומר' לא שררה הסכמה לגבי מעמדה של השפה העברית. בתקופה זו היו בין חברי המפלגה ומנהיגיה (ביניהם יצחק בן-צבי) שתמכו במתן הבכורה לידיש.¹⁵ יש להניח, כי ב'השומר', שרוב חבריו היו אנשי 'פועלי-ציון', התודעה של רכישת השפה העברית לא הייתה מפותחת ביותר. לעומת זאת ידוע, כי דאגו ב'השומר' ללימוד השפה העברית ואף שכרו מורה לשם כך.¹⁶ השימוש ביידיש וברוסית רווחו ב'השומר', ועובדה זו היתה אחד ממוקדי הביקורת עליו מצד חוגי 'הפועל הצעיר'. ואכן רוב התעודות האישיות של חברי 'השומר' שנמצאות בארכיונים, אינן כתובות עברית.

נראה, שפורטוגלי כתב את מכתביו בעברית בעיקר משום שטובה היתה ילדת הארץ; אך סביר, שהצליח בכך גם הודות לידיעה כל שהיא של השפה, שאותה רכש בתקופת לימודים ב'חדר'. עם זאת, הוא היה מוגבל ביכולת הביטוי שלו בעברית, וקשייו אלה מתגלים במכתבים: אוצר-מלים מוגבל (ומכאן השכיחות בשימוש במלים לועזיות — תערובת של עברית, יידיש, רוסית וערבית), שיבושים בדקדוק ושגיאות-כתיב.¹⁷ פורטוגלי היה מודע לקשיים ומטרד בגללם: 'אנכי איני יודע היטב את השפה העברית ומפני זה קשה לי להביע את מחשבותי'.¹⁸ אולם הוא היה מודע לכוח הטמון בהבעה בכתב, כדבריו: 'הניר לפעמים יותר מסוגל לגלות מסתרי הלב מאשר הפה'.¹⁹ ומשום

13 יוצא-דופן הוא אוסף המכתבים האישיים של רחל ינאית אל יצחק בן-צבי, השמור בארכיון יד יצחק בן-צבי. מכתבים אלה כתובים עברית רהוטה, רובם דנים בענייני ציבור, אך חסרים כל זיקה שהיא ל'השומר'.

14 הארכיון של 'השומר', שבו נאסף רוב החומר התיעודי, אבד בנסיכות לא ברורות כשנות מלחמת-העולם הראשונה. וראה: ג' ריבלין, 'הערות על מחקר שדה בהיסטוריה של מלחמת העצמאות', קתדרה, 1 (אלול תשל"ו), עמ' 78.

15 ראה: סלוצקי (לעיל, הערה 8), עמ' 186-188; מ' צור (עורך), כאן על פני אדמה, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 111-112; א"ל פילובסקי, 'יידיש וספרותה בארץ ישראל 1907-1948', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ם, עמ' 4-42; בן-צבי, פועלי ציון בעליה השנייה, תל-אביב תשי"א, עמ' 41, 50-53; מ' גרינצווייג, 'מעמדה של העברית בימי העלייה השנייה', העלייה השנייה (עידן, 4), ירושלים תש"ם, עמ' 198-213.

16 ראה ספר ההגנה, א, עמ' 267.

17 קטעי מכתבים שיוכחו מכאן ואילך יצוטטו כלשונם, כמובא במקור. ניתוח מפורט של השיבושים הלשוניים במכתבים מצוי אצל אופו, איש 'השומר', עמ' 33-36. המכתבים הם ללא תאריך ולכן יצוינו להלן בהתאם למיספורם בתוך הצרור.

18 מכתב מס' 59.

19 מכתב מס' 27.

דיוקנו של איש 'השומר' מגדל פורטוגלי

כך, ככל שהדחף להתבטא היה חזק יותר, כן גברו רגשות חוסר האונים והתסכול: 'אנכי מקנה[א] באלו שיש להם היכולת לכתוב הרבה הרבה על איזה דבר שלא יהיה... אנכי מרגיש עד כמה הייתי מאושר לו יכולתי לכתוב ולכתוב'.²⁰ למרות קשיי ההבעה ושיבושי הלשון, הצליח פורטוגלי להביע את עצמו בעברית, באופן שיש בו ביטוי לסגנון אישי וייחודי.

בסגנון המכתבים ניכרות שתי מגמות מנוגדות: האחת ריגושית מאוד, והאחרת עניינית ומאופקת, לעתים אף סכמטית. את הרושם הריגושי יוצרת בדרך-כלל לשון מגזימה ומעצימה. סגנון זה מאפיין את המכתבים העוסקים ברעיונות ובאידיאות,²¹ אך במיוחד בולט הסגנון הריגושי במכתבי האהבה. לעומת זאת, מצויים מכתבים המדברים בעניינים מיוחדים ורגישים והם כתובים בסגנון קר ומאופק. כזה הוא, למשל, המכתב בו מודיע מגדל לטובה, שלא יגיע ללידת בנו משום 'המקרה שקרה' במרחביה.²² האיפוק בולט במכתבים אלה בגלל הפער בין הנושא לסגנון. יוצא דופן בסגנונו הוא מכתב מס' 56, הנראה כחיקוי פארודי של סגנון מכתבי מנחם מגדל, גיבורו של שלום עליכם.²³ במכתב זה, שהוא יחיד מסוגו בתוך הצרור, מתגלה היבט נוסף של הכותב — ההומור. ניתן אף ללמוד מתוכו על השפעה ספרותית, ואולי בעקיפין על אופי 'ארון הספרים', שממנו ניזון פורטוגלי.

העובדה שפורטוגלי הירבה לכתוב (כאמור, כ-70 מכתבים בתוך כשנתיים) והצליח להתבטא, למרות דלות הכלים שעמדו לרשותו, מלמדת עד כמה חזק היה הצורך שלו בכתיבה; היא מעידה על הספונטניות ועל התושייה. מבחינה לשונית, יש במכתבים אלו מטעמה של יצירת יש מאין.

'השומר' מנקודת מבטו של פורטוגלי

חייו של פורטוגלי, כפי שהם משתקפים מתוך מכתביו, התרכזו באותה תקופה באופן אינטנסיבי סביב עניין אחד — 'השומר'. בחינת האירועים הנזכרים במכתבים מלמדת, כי הוא התייחס כמעט אך ורק לפעולות 'השומר' ולמרחש בו. מפת ארץ-ישראל המצטיירת מתוך המכתבים, היא מפת 'השומר': כנרת, מרחביה, סג'רה, תל-עדש, רחובות וחדרה. המכתבים מאפשרים שחזור כמעט מלא של תנועות 'השומר' בארץ באותן שנים.

מה היה 'השומר' בעיניו של פורטוגלי, ומה היו ציפיותיו ממנו?

השמירה היתה בעיניו כורח פוליטי-בטחוני ואף כלכלי, תשובה לבעיות הזמן, כדבריו: 'המצב הפוליטי והע[א]קונומי מכריח אותנו לקחת חלק בשמירה'.²⁴ אך הוא לא ראה ב'השומר' ארגון שנטל על עצמו רק משימות בטחוניות ופוליטיות. במשימות אלה ראה עניין זמני וכורח של נסיבות: 'החיים הארצישראלים עוד דורשים את זה [קיומו של הארגון]. ואם אין אחרים שיוכלו למלאות את העבודה הזו אנו מוכרחים גם להלאה לשמור'.²⁵ ואולם המטרה לטווח הרחוק היתה בעיניו יצירת אדם חדש וחברה אחרת. הוא ביקש לראות ב'השומר' חברה אינטימית, מיוחדת בזיקה הנפשית והרעיונית שבין חבריה וכרמה מוסרית גבוהה של כל פרט בתוכה:

20 מכתב מס' 11, וראה קטעים מתוכו בנספח, להלן.

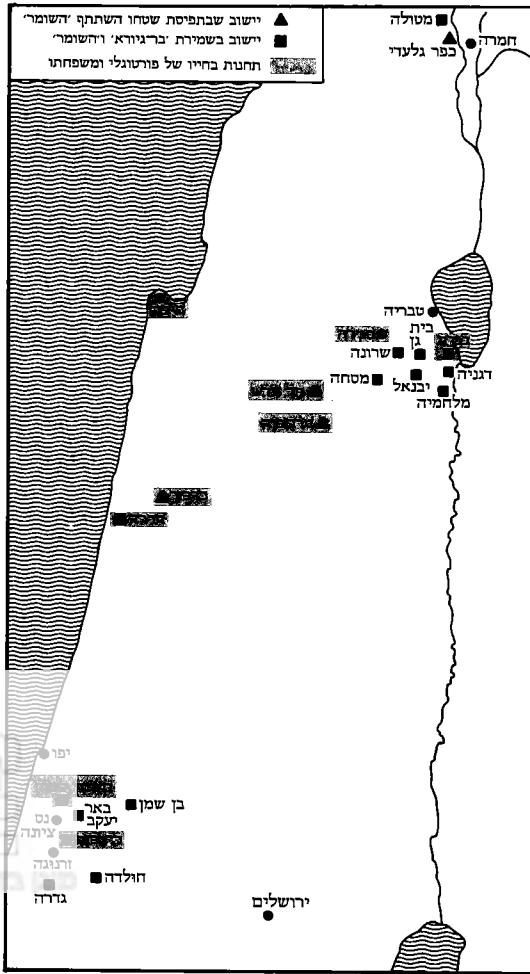
21 כגון מכתב מס' 59.

22 מכתב מס' 6. וראה להלן, הערה 27.

23 ראה להלן, בנספח. לדיון מפורט בחיקוי, תוך הצבעה על האנאלוגיות, ראה אופז, איש 'השומר', עמ' 39-40.

24 מכתב מס' 29. שם.

מפת היישובים בהם פעלו 'בר-גורא' ו'השומר'

אנשים שמתפרדים מכולם ... והולכים רחוק לגור בחיים משותפים, חיים מוסריים נקיים חיים שלא יודעים קנאה ושנאה ... המה משתדלים להיות נקיים מכל רע ... חיי אחים היה חיים ... הכל הייתי נותן בעד זה שאוכל לחיות חיים משותפים או קבוצה של חברים טובים ... שהתחברו באופן אנטינאטיבי רק מפני שאוהבים איש את אחיו ומחשבה אחת לכולם.²⁶

פורטוגלי ציפה, כי 'השומר' יהיה בסיס ליצירת חברה חדשה ומתוקנת על-פי דגם של חברות אסקטיות. לדידו, 'השומר' היה אפוא דרך-חיים.

ראיתו את 'השומר' כאורח-חיים עולה בעקיפין גם מתוך עמדתו כלפי האירועים הבטחוניים שהארגון היה עסוק בהם. הוא לא הירבה לעסוק בעניינים אלה, וכאשר נדרש להם, דיווח עליהם בקיצור ובאיפוק. אפילו אירועים אשר הוצגו כפרשות דרמטיות והירוואיות, כגון פרשת מרחביה,²⁷

26 שם.

27 ב-25 במאי 1911 התנהל במרחביה קרב בין ערבים לשומרים. המאבק על 'כיבוש' מרחביה סימן את המאבק על התיישבות יהודית בעמק-ירעאל. על פרשת מרחביה ראה ספר ההגנה, א, עמ' 224-227.

מדווחים במכתבים כאורח ענייני, אפילו יכש: 'אנכי נוסע עכשיו למרחביה שמה קרא[ה] מקרא[ה] וצריכים אנו לנסוע לשמה'.²⁸

לעומת מיעוט התגובות לאירועים בטחוניים, הירבה פורטוגלי לעסוק בבעיות פנימיות ובשיגרת חיי השומרים: 'המצב א[נ]ע[כ]שיו פה ברחובות מדכא מאד מפני המריכות שבין שומרינו ומפני הרכילות שביניהם. האי סדר בעבודה פה גורם לזה שלא יכולים לחשוב עוד חיי חברנו בבית הסאורים [האסורים]'.²⁹ הוא אף הירבה לספר על אירועים פרטיים בחיי השומרים. מסיפורים אלה משתקף הצד האפור של החיים במסגרת הארגון. גם כאשר העניין קשור בהתרחשות ציבורית או בפעולה צבאית, פורטוגלי התייחס אל צדו האישי – חברי. ברוח זו הוא כותב, לדוגמה, על שחרור אסירי מרחביה: 'רק היום נודע לנו על דבר שחרורם של האסירים שלנו. בודאי יבואו אחדים מהם אלינו ואז נשמח שמחת אחים אמיתית'.³⁰

לעומת הקיצור והיובש המאפיינים תיאורים של אירועים ציבוריים ודרמאטיים, בתיאור ההתרחשויות בתחום האישי והחברתי נטה פורטוגלי להאריך, לפרט ולתת ביטוי לרגשות עד כדי פאתוס. כך, למשל, הסיפור על נפילתו של מאיר חזנוביץ:

זה שתי שעות שבאתי מהדרך [מגליל] מאד מאד קשה עכשיו... אין אני יכול לשכוח באהוב שלנו – מאיר – הוא כל הזמן עומד לפני כמו חי. מאיר נהרג מכדורנו. כדור של שומר שלנו... ועד כמה זה מעליב בשביל מאירקה שלנו – הגבור חיל...³¹

הברירה של האירועים, המשקל שניתן לכל אחד מהם והנימה שבה הם מסופרים, מעידים על כך, שתשומת-לבו של פורטוגלי היתה נתונה יותר לשיגרה ופחות להיבטים הדרמאטיים שבחיי השמירה. עמדה זו מבטאת את ראייתו את 'השומר' כאורח-חיים וכמסגרת חברתית אידיאליסטית. המכתבים מגלים הזדהות עמוקה של הכותב עם דרכו של הארגון. יש שהוא נותן להזדהותו ביטוי ישיר, כפי שכתב, למשל, מרחובות: 'יש עלי הרבה עבודה ואנכי מזה שמח מאד'.³² אך זיקתו ל'השומר' מתגלה בדרכים נוספות, עקיפות.

ענייניו של הארגון ותולדותיו שזורים במכתבים בלא הפרדה בינם ובין עולמו הפרטי ואף האינטימי. בדברי האהבה והגעגועים אל האישה ואל הבן שלובים, בכל המכתבים, ענייני 'השומר'. כבר במכתביו הראשונים כתב, כי המיזוג בין שני המוקדים של חייו – השמירה והאהבה – הוא הכרח לגביו. לכן ביקש את טובה, כי תהיה לא רק אהובתו, אלא גם 'חברתי ברעיוני'.³³ ההזדהות עם 'השומר' משתמעת גם מאופן תגובתו לקשיים שנבעו מהפעילות בארגון. הקושי שהכביד עליו יותר מכל כשומר, היה הניתוק הממושך מן המשפחה. שוב ושוב מבטאים המכתבים את הקרע בין עולמו הפרטי – אהבתו לטובה ולבנים והרגשת האחריות כלפיהם – ובין החובה הלאומית והפעילות ב'השומר'. בסופו של דבר האחריות כלפי התפקיד הכריעה תמיד את הכף. הצורך לנמק ולהצדיק מעיד עד כמה לא פשוטה היתה ההכרעה: 'אחריות יותר מדי גדולה מונחת על כל אחד ואחד מאיתנו שנוכל לעזוב את העבודה ולעשות דבר מה יותר קל... עבודה לאומית לא יכולה להתחשב עם אנשים היחידים'.³⁴

I
 ... 5-4-1955
 ...
 קצרה בערך, למטה בלגיה אנו למדים
 יחד עם משה אהרן, לפרק בטרם
 אלמ יקרה עמי משה - כל זמן של
 4-5 ויתן את כלו לק - אלא.
 כחבר ב אהרן מילד אולם רק מנה
 דוד הכחשה לנסך. זה יאמר ויתן א
 משה (זה עקרון קול מילדית) זה
 מילדה למה בלבד מילד. אע"פ שזה
 מילד מילד.

(...)

מילדה מילד מילד מילד? זה הוא
 מילדה. מילדה הוא. למטה מילדה
 מילד מילד.
 מילדה מילד מילד מילד מילדה. מילדה
 מילדה מילדה מילדה מילדה. מילד-מילד
 מילדה מילד מילד מילד. מילד מילד
 מילדה מילד מילד מילד - מילדה
 מילד מילד מילד מילד - מילד מילד

(...)

מילדה מילד מילד מילד. מילדה
 מילד מילד מילדה מילדה.
 מילדה מילד מילד מילד. מילדה
 מילד מילד מילד מילד. מילד
 מילדה מילד מילד מילד. מילד
 מילדה מילד מילד מילד. מילד

מתוך מכתב מס' 60

קושי נוסף שעליו כתב פורטוגלי, הוא המחסור, שהיה מסימניה של המציאות בימי העלייה
 השנייה. באחד המכתבים הוא מספר לטובה, כי התכוון להגיע אליה, אלא שידחה רצונו לפעם
 אחרת, והוא מונה שני טעמים לדחייה: 1. לא היה לי מה ללבוש. 2. חבל על 67 פרנקים
 שמ[ן] ציאים בנסיעה.³⁵ מן הדברים משתקפת מציאות פרוזאית, אפורה; אך בדרך הצגתם יש נימה
 של הומור. ייתכן, שהיכולת להגיב בהומור על קשיים אלה (שהיו משמעותיים במציאות הימים
 ההם) גם היא נובעת מההזדהות עם המטרות. היה בכוחה של הזדהות זו ליצור את המרחק
 ההומוריסטי מן הקשיים האישיים והיומיומיים.

אך בצד ההזדהות עם 'השומר' מצויים כמכתבים גם דברי ביקורת ואכזבה. כבר בראשית התקופה אנו מוצאים בהם ביטויים לא־נחת מהנעשה כארגון:

באגודתנו היה זמן שאהבנו איש את אחיו וזה נתן לנו הרבה מרץ לעבוד ולסבול. ולולא הרעים שבנו האלה שמכניסים רעל בעבודתנו... כי אז אפשר עוד עד היום היה כך אבל לדע[א]כונני לא כך הדבר... שאנכי מביט על חברי על אלו שהייתי נאמן אתם רק אתמול... רואה את הסוחר שבהם... שעושה מאותם לאנשים של תקט [טאקט] ופוליטיקא לבי נקרא[ע] בי לגורים מפני כי לאהוב אותם כבר אינני יכול ואנכי סובל מזה שחדלתי לאהוב אותם.³⁶

האכזבה מ'השומר', כפי שמשמע מקטע זה, אינה אידיאולוגית, אלא אכזבה מהרמה המוסרית והחברית של השומרים. פורטוגלי הגיע למסקנה, כי שורש הרע הוא בשמירה עצמה: 'אני רואה עד כמה השמירה משחיתה את האיש ועד כמה היא מכניסה הדעמורליזציה בחיינו'.³⁷ 'הרבה רעל יש בשמירה והרבה יש לשנות בה'.³⁸ הוא לא ביקר את השמירה מבחינה פוליטית או בטחונית ולא ערער על הצד העקרוני שלה, אלא כחן אותה מזווית הראייה של היום־יום האפור: 'עד כמה ריקים החיים של השומר והריקנות מכניסה עצלות ודמורליזציה. רוב של השומרים הישנים [הוותיקים] משוכרים עוזבי כח ועזבי מרץ'.³⁹ הוא היה מודע לסכנת השחיקה שבחיי היום־יום דווקא משום שראה ב'השומר' דרך־חיים, ולא צורך־שעה בלבד.

אך האכזבה לא ריפתה את ידיו, ובצד הביקורת נמצא גם הרעיון כיצד להבריא את מצבו של 'השומר'. הפתרון שהעלה היה הקמת מושב־שומרים. לדידו, עיקר חשיבותו של המושב היה באפשרות השילוב של שמירה ועבודה. פורטוגלי ראה בעבודה את סוד הבריאות הגופנית והמוסרית: 'כדי שנהיה בריאים בגופנו וברוחנו אין יותר טוב מעבודה'.⁴⁰ הוא סבר, כי העבודה היא הדרך להבראת 'השומר' מתחלואי השמירה. את כוחה ה'מבריא' של העבודה, כמו גם את מקור חולשתה של השמירה, ראה בצד הערכי־מוסרי. מבחינה זו, פורטוגלי הציג את העבודה כניגודה של השמירה: 'אידיאל של שמירה — שליטה והאידיאל של העבודה — אחוה. השמירה אומרת — קח, אם גם לא שלך זה, והעבודה אומרת רק מיגיעת כפיך תחיה'.⁴¹

מטעמים פוליטיים וזמניים בלבד הוא לא הציע לבטל את השמירה, אך האמין כי יש דרך להתגבר על התוצאות השליליות של רע הכרחי זה: 'עלינו לקשור את השמירה יחד עם העבודה... וזה הביא אותנו למושב של שומרים'.⁴²

דגם לשילוב שמירה ועבודה שימש לפורטוגלי הכפר הקוזקי (ה'קוזקיה סטאניצה'), על־פי מתכונתו הקים בדמיונו את מושב השומרים: 'מושב כזה יהיה כמו מקום של קזקים, שהיו עוזבים את מקום מושבותיהם והולכים על התורקים או הפולנים שאתם היו לוחמים תמיד. היו באים הביתה רק לנוח ולהחליף כח...'.⁴³ המושב היה לדידו גם מימוש האוטופיה החברתית: 'העקר של מושב כזה כי האנשים יהיו חברים אמיתיים... והעבודה אצלנו במושב צריכה להיות משותפת כולם צריכים לקחת חלק לפי יכולתו, לפי כוחותיו...'.⁴⁴

36 מכתב מס' 29. 38 מכתב מס' 29. 40 ש.ם. 42 ש.ם.
37 מכתב מס' 27. 39 ש.ם. 41 ש.ם.
43 ש.ם. על כפרי הקוזקים אשר שימשו, כנראה, דוגמה לפורטוגלי ראה 'קוזקים', האנציקלופדיה העברית, כט, ירושלים תשל"ז, עמ' 235; מ' צור (לעיל, הערה 15), עמ' 42.
44 ש.ם.

אנשי מושב השומרים תל-עדשים

פורטוגלי לא הסתפק בהצגת המושב כחזון רעיוני, אלא פירט גם את הצדדים המעשיים והטכניים הקשורים בהגשמתו – מקורות הפרנסה, אופן חלוקת הרווחים, הגידולים החקלאיים והדרך המעשית לשילוב השמירה והחקלאות.

רעיון מושב השומרים קשור בראייתו של פורטוגלי את 'השומר' כדרך-חיים, ואותה ראייה חברתית-מוסרית שעל-פיה ביקר את הארגון מונחת גם ביסוד הצעתו לתיקון. הוא לא היה היהודי בארגון שדיבר על התיישבות ועל מושב-שומרים,⁴⁵ אך היה מהראשונים שתמכו ברעיון ומהממיימים בהטפה לו. הוא נבדל מהאחרים במניעים שהביאוהו לרעיון המושב. בעוד שמייסדי 'השומר' ראו בשמירה את אחד הגילויים של המהפכה באופי הלאומי, ביטוי ליהודי 'כריא בגופו וברוחו', פורטוגלי ראה את השמירה כמחליאה ומנוונת, ואת המושב והעבודה – דרך להבראת הגוף והרוח.

השקפות ורעיונות וזיקתם להלכי-רוח בעלייה השנייה אף-על-פי שפורטוגלי הירבה לעסוק בפרטי היומיום ובקונקרטי, לעתים מפליגים מכתביו אל עבר ההכללה, אל הפשטה ורציונליזאציה: הנסיון לשכנע את טובה להינשא לו מתרחב וגולש לדיבורים חובקי-עולם. הנישואים נקשרים ברעיונות על תיקון האדם והחברה: 'צעד אשר מכנים לחיים חדשים, קדושים וחיים שהם המטרה האחרונה של הקיום'.⁴⁶ הגעגועים לטובה והניתוק שנכפה עליהם מכוח מוסכמות חברתיות, הביאו אותו להרהורים בשאלת מקומם של חוקים ושל נורמות בחיי חברה: 'רק האנשים הרעים עם החוקים שלהם נותנים לכל רגש נעלה... טעם אופי פורמא לא

45 ראה: ישראל ומגיה שוחט, אגרות וזכרונות, כפר-גלעדי 1971; 'בן-צבי ואחרים (עורכים), ספר השומר, תל-אביב 1957, עמ' יא; קובץ השומר, עמ' 75-76; נאור (לעיל, הערה 2), עמ' 105-106; סלוצקי (לעיל, הערה 8), עמ' 218-219.

46 מכתב מס' 26.

יפה...⁴⁷ מתוך אותה דינמיקה הפכה גם שאלת העסקת ערבים על-ידי איכרי ראשון-לציון לדיון היסטורי-ציוני אודות המאבק על שפה ועל תרבות עברית,⁴⁸ והמצב החברתי ב'השומר' גרר מחשבות על תקון החברה ונפש האדם.⁴⁹

קיימת זיקה בין האידיאות שמביע פורטוגלי במכתביו והלכי הרוח בתקופתו, והיא מתבטאת הן בנטייתו להפליג מהאישי והקונקרטי אל עבר ההכללה והן ברעיונות עצמם.

הנטייה להכללה ולהפשטה נעוצה, בין השאר, ברקע של העלייה השנייה, בהתרחשויות ההיסטוריות ובמטען התרבותי והאידיאי של אנשיה. אנשי העלייה השנייה ראו עצמם מחוללי מהפכה היסטורית, ולא הירשו לעצמם להתפנות לחייהם ולרגשותיהם הפרטיים. לכן האישי הפך לכלל-אנושי והרגש – לרעיון.⁵⁰ המיפגש עם המציאות הארץ-ישראלית כפתה ירידה מן הפסגות והתמודדות עם שאלות-קיום אפורות. היו כאלה, שהמעבר גרם להם אכזבה וייאוש. היו אחרים, שמשום האמונה בכוחם של האדם היחיד ושל המעשה הקטן השכילו לראות את הקטנות מתוך פרספקטיבה רחבה, היסטורית ואף משיחית.⁵¹

ברעיונות התמימים, לעתים אף פשטניים, ששייך פורטוגלי במכתביו, נשמעים הדים לאידיאות ולאוטופיות שהילכו בקרב אנשי העלייה השנייה. יש קירבה בין החברה המתוקנת, שאליה שאף פורטוגלי, ובין רעיון הקבוצה האינטימית, שדובר בו רבות בתקופה זו.⁵² גם השקפותיו על אהבה ללא מחיצות, אהבה שיש בה התמזגות מוחלטת ('נשמה אחת בשני גופים')⁵³, מעוגנות בהלכי רוח של התקופה. ניתן לקשור השקפות אלה עם נסיונותיהם של אנשי העלייה השנייה לעצב סוג אחר של קשרים בין גבר ואשה; נסיון לתת לאהבה ביטוי חדש, אם בדרך הרוחניות היתירה, בטשטוש המימד האישי והפרטי שבה, ואם בדרך ה'טבעיות' וה'פשטות' הכדורית.⁵⁴

קשה לברר מה היו צינורות ההשפעה על רעיונותיו של פורטוגלי. הוא אינו מזכיר במכתביו מקורות ספרותיים או רעיוניים, וידוע, שחבורת השומרים לא הצטיינה בחיים אינטלקטואליים ערים.⁵⁵ קשה לעמוד על עולמם הרוחני והאינטלקטואלי של השומרים גם משום שרק מעט מאוד חומר כתוב על ידם, מאותן שנים, מצוי בידנו. לכן אי-אפשר לקבוע, אם רעיונות שהביע פורטוגלי היו מקובלים ונידונים בין חברי 'השומר'. בדבריו יש רעיונות, שלכאורה עשויים היו להיות זרים לרוח הארגון. הרהורים של חברה אינטימית, המיוסדת על קשרי אהבה גלויים, על חירות ועל

47 מכתב מס' 23.

48 מכתב מס' 59.

49 מכתב מס' 29.

50 ביטוי לדינמיקה מעין זו ניתן למצוא ביומנה של חיותה בוסל, מראשוני דגניה א', בדבריה על האהבה. ראה צור (לעיל, הערה 15), עמ' 71.

51 דוגמה בולטת לתפיסה משיחית מצויה בדבריו של צ' שץ, על גבול הדממה, תל-אביב 1967, עמ' 89, 91; וראה גם מ' צור, ללא כתונת פסים, תל-אביב 1976, עמ' 105-112; ה' ניר, 'אידיאולוגיה ואנטי אידיאולוגיה', קתדרה, 18 (שבת תשמ"א), עמ' 124-129.

52 רעיונות על הקבוצה האינטימית מצויים באופן מגובש ביותר בכתיבהם של א"ד גורדון, מכתבים ורשימות, תל-אביב תשי"ז, עמ' 161, ושל צבי שץ (לעיל, הערה 22), עמ' 95. כמרכן מופיעים רעיונות אלו אצל תנחום תנפילוב, 'מאז ועד עתה', ספר תנחום, דגניה א' תשכ"ט, ובדבריהם של ראשוני דגניה, עליזה שירלובסקי, 'חבלי קליטה', ברכה חכם (עורכת), ספר העליה השנייה, תל-אביב תש"ז, עמ' 556, וי' ברץ, דגניה א, תל-אביב תש"ח, עמ' 152-153. דיון מקיף בנושא זה ראה: מ' צור, 'הקבוצה האינטימית', שדמות, לט (1971), עמ' 62-69.

53 מכתב מס' 23.

54 על טשטוש המימד האישי והפרטי שבאהבה ראה דבריה של חיותה בוסל אצל צור (לעיל, הערה 15), עמ' 72. על אהבה בסגנון הכדורי ראה בזכרונותיו של השימר צבי נדב, קובץ השומר, עמ' 501.

הוועד הראשון של 'השומר' (מימין): ישראל גלעדי, ישראל שוחט, מנדל פורטוגלי

אחריות אישית, על שאיפות להתעלות רוחנית — כל אלה אינם נשמעים כעולים בקנה אחד עם ארגון שתואר כמשימתי, צבאי וחשאי למחצה, בעל מנהיגות סמכותית ואשר שררו בו הירארכיה חברתית ומשמעת חמורה.⁵⁶ לעומת זאת, בין מייסדי 'השומר' היו אנשים כמו מניה וישראל שוחט, יצחק בן-צבי, צבי נדב ואחרים, שהביאו עמם מרוסיה רעיונות על סוציאליזם הומאני ושאיפות לתיקונים חברתיים.⁵⁷ מייסדי 'השומר' הקימו את הקומונה הראשונה בעלייה השנייה — הקולקטיב בסג'רה (1907) — ובמסגרת הארגון היו קיימים נוהלים מפותחים של שיתוף ושל עזרה הדדית.⁵⁸ נראה אפוא, שרעיונותיו של פורטוגלי היו מעוגנים באידיאות של אנשי העלייה השנייה, שהיו כפי הנראה מקובלות במידה רבה גם בין אנשי 'השומר'.

חשיפת רגשות ונורמות התקופה

כאמור, עיקר מכתביו של פורטוגלי אינו בתיאור מאורעות התקופה או כדיונים אידיאולוגיים, אלא כביטוי רגשות. על-פי מכתביו, יותר מכל הוא היה איש הרגש: 'בעת שהדם רותח והרגשות נשגבות... רק בזמן שכזה מרגישים את ערך החיים'.⁵⁹

55 ראה ספר ההגנה, א, עמ' 267.

56 על אופיו הארגוני והחברתי של 'השומר' ראה שם, עמ' 255-269; צור (לעיל, הערה 52), עמ' 64; י' טבנקין, 'על השמירה ו"השומר" ב"עליה השנייה"', שרשים, א (תשל"ט), עמ' 9-33.

57 על זיקתה של מניה שוחט לרעיונות טולסטויאניים ראה: מ' שדמי, הקומונה הישראלית ברצף ההסטורי, תל-אביב 1985, עמ' 53; ש' שבא, שכט הנועזים, תל-אביב 1969, עמ' 23-47.

58 ראה ספר ההגנה, א, עמ' 269.

59 מכתב מס' 23.

הרגשות המוכעים במכתבים נעים בין דכדוך ואכזבה לאושר והתלהבות. מנדל מתאר את סבלו האישי נוכח ההדרדרות הפנימית ב'השומר', ולעומת זאת את האושר שגורמת לו העבודה החקלאית.⁶⁰ או את תחושת התרוממות הרוח עם העלייה של פועלי פוריה לאדמות שרונה.⁶¹ כצפוי, ביטוי של רגשות מצוי בעיקר במכתבי האהבה, ולאהבה במכתבים פנים שונות: יש שזו סערת-יצרים, תשוקה וגעגועים לקירבה פיזית, כגון: 'טובהלה קשה לי להיות בלעדיך. בואי אלי בואי. הגעגועים לא נותנים לי מנוחה. אף כי אנכי כבר מזמן נפרדתי מאתך, אבל אנכי מרגיש אותך על לבי. ללחץ לנשוק אותך בלי גבול אנכי רוצה. כולי כולי שלך אנכי.'⁶² מכתבים אחרים מבטאים אהבה שברעות ובשיתוף: 'לא לאהוב רק כי אם להיות גם חברים אנחנו צריכים.'⁶³ המצוקה שבקרע בין מועקת הפרידה לבין תחושת החובה הציבורית, מלווה את כל תקופת ההתכתבות: 'האם זה בצדק שאנכי נפרד מהיקר לי מכל אין עולה גדול מזו.'⁶⁴ ובמכתב אחר: 'אין לי כח לשאת יותר לבדי את משאת האהבה.'⁶⁵ קרע זה הינו ביטוי למה שמתואר באחד המכתבים כמאבק בין 'השכל היבש' לבין 'רגשות הלב הסוער'.⁶⁶

אמנם פורטוגלי לא הפר את המשמעת לצווים הלאומיים, אך לעתים נענה גם לתביעות הלב. ההיענות לרגשות בולטת במיוחד כשהיא כרוכה בחריגה מהנורמות שרווחו בחוגי העלייה השנייה. דוגמה לחריגה שכזו היא יחסו של פורטוגלי להקמת משפחה. ההתקשרות בין גבר ואשה, נישואים ומשפחה היו נושאים שלגביהם שררה מבוכה בחברה המהפכנית של העלייה השנייה. המבוכה התבטאה, בין השאר, בשכיחות התופעות של ערירות ושל 'רומנים ללא פיתרון'.⁶⁷ להימנעות מהקמת משפחה היו, כידוע, גם טעמים אידיאולוגיים. היו שראו בתא המשפחתי מסגרת השייכת ל'עולם הישן' ואינה הולמת את ההווה המהפכנית של העלייה השנייה. היו שראו בו משום הידרדרות לחיים בורגניים, כפי שקרה לאנשי העלייה הראשונה.⁶⁸ ב'השומר' היו להתנגדות זו גם סיבות אובייקטיביות: תנאים פיסיים-כלכליים קשים וחיי נודדים, שהיו פועל-יוצא של השמירה.⁶⁹ אולם במכתביו של פורטוגלי אין ביטוי להיסוס או מבוכה כלפי קביעת יחסים קבועים ומחייבים עם טובה. הוא אף הציג את הנישואים כאידיאל וכמימוש של הנעלה שבאדם, ויצק בהם תכנים אידיאולוגיים ברוח התקופה: 'חביבתי בחיבור שלנו לחיי משפחה אנו עוברים לחיים חדשים חיים של יצירה כשביל עמנו והאנושות'.⁷⁰ ההיענות לרגשות מצויה גם בעצם חשיפתם. החשיפה המודעת, הבלתי-מסויגת, שמצויה במכתביו של פורטוגלי,⁷¹ היא לכאורה חריגה על רקע המקובל באותה תקופה. אניטה שפירא, בספרה על כרל מצביעה על כך, כי הצנעה של רגשות היתה נורמה ששררה בקרב העלייה השנייה לא רק ברשות הרבים, אלא גם בתחום הפרט, ואפילו ביחסים שבין אוהבים.⁷² בין מעט התעודות האישיות שהותירו חברי 'השומר', מצויות אחדות שבהן יש מבע רגשי

60 מכתב מס' 64. 62 מכתב מס' 24. 64 מכתב מס' 24. 66 מכתב מס' 26.
61 מכתב מס' 53. 63 מכתב מס' 11. 65 מכתב מס' 11. 67 על-פי צור (לעיל, הערה 15), עמ' 70; ראה גם: אניטה שפירא, ברל, תל-אביב 1980, עמ' 157-159.
68 ראה נורית גוברין, שרשים וצמרות, תל-אביב תשמ"א, עמ' 28-30.
69 עד כמה גדולה היתה ההסתייגות מנישואים ב'השומר' ניתן ללמוד מהתערבותה של מניה שוחט בדבר. היא הזהירה את החברים מחיי 'נזירות', שהם 'מנוגדים לחיי הטבע'. ראה צור (לעיל, הערה 15), עמ' 72.
70 מכתב מס' 36.
71 במכתב מס' 11 הוא מתאונן על כך, שמבקש היה לומר יותר ממה שהעז יכול למסור (ראה להלן, בנספח).
72 שפירא (לעיל, הערה 67), עמ' 68. נושא זה של חשיפה רגשית עולה גם במכתבים של יוסף טרומפלדור וצבי שץ. ראה: מ' צור, אביב מוקדם, תל-אביב 1984, עמ' 14, 23.

עז ומתפרץ, כגון במכתבים אחדים של רחל ינאית ליצחק בן-צבי ובאגרותיה של פסיה אברמסון.⁷³ לאורן של אגרות אלה ניתן להניח שלא תמיד ולא כולם, אכן, הצליחו לעמוד באותה תביעה לריסון רגשות והצנעתם. גם בכתיבתן של רחל ינאית ופסיה אברמסון ניכר היסוס, ונראה כאילו פרץ הרגשות בא לביטוי רק משום שלא ניתן היה עוד לשליטה. על רקע זה בולטות ומיוחדות הספונטניות והישירות שבביטוי הרגשות במכתביו של פורטוגלי.

סיכום

כנזכר, בדברים שנכתבו על מנדל פורטוגלי לאחר מותו הוא צויר כדמות שהקרינה כטחון, עוצמה ושלמות נפשית. הוא עוצב בהם במידה רבה על-פי המתכונת האידיאלית והחד-מימדית של איש 'השומר'. לעומת זאת, צרור המכתבים משקף דמות קונקרטי וחייה, הניכרת בריבוי פניה, בסתירות ובשינויים המתרחשים בה. הוא מתגלה ברגעים של התלהבות ושל עייפות, של חזון ודכדוך, של הזדהות ושל ספקות, של התפרצות סוערת של רגשות ושל ריסון עצמי — אדם במלוא המשמעות והמורכבות האנושית.

המכתבים משקפים את דמותו המיוחדת של פורטוגלי על רקע סביבתו החברתית. ייחודו הוא בכתיבה החושפנית, בלגיטימציה שהוא נותן לחיי הרגש ובהיענותו להם, וברגישותו החברתית והמוסרית. רגישות זו באה לידי ביטוי במוקדי ההתבוננות שלו והיא עומדת מאחורי אי-הנחת והביקורת שלו כלפי המציאות. תרגומה ההכרתי הוא באוטופיה על חברה אינטימית ועל אדם אידיאלי. עם זאת פורטוגלי הוא בן מובהק של תקופתו, הן באורח חייו והן בעולמו הרוחני. כבן העלייה השנייה הוא חי במתח המתמיד שבין חזון לשיגרה. המתח הזה היה נערץ במיפגש של החלום עם ארץ-ישראל; הוא בא לארץ עם מטען גדול של ציפיות, ונתקל בשיגרה של קדחת, בדידות, רעב וזרות. היו כאלה שמיפגש אכזרי זה המם אותם. אצל פורטוגלי התבטא המתח בפתיחות ובשינויי עמדות. הוא הביא אותו לבחון את המטרות מתוך מעשה ההגשמה האפור ולהיטלטל, כאמור, בין חלומות על 'נשמה אחת בשני גופות'⁷⁴ ועל מציאות שבה 'אין גבולות לתשוקות הלב'⁷⁵ לבין ההשלמה המפוכחת שתנאי הארץ לא נותנים 'למש את האהבה, אפילו לא להיות יחד'.⁷⁶ גם לשוננו שנעה בין פאתוס ליובש ולהומור, משקפת אותה תנועה בסיסית של חייו.

אולי בזכות הפתיחות, שהתבטאה בין השאר גם ביכולת להביע את עולמו הפנימי, היה פורטוגלי בין אלה שהמתח בין הקטבים לא שיתק אותם. להיפך, הוא כחן את המציאות ואת הערכים מהבטים בלתי-שיגריים, והגיע למסקנות ולמעשים שלא תמיד תאמו את הנורמות. תכנית מושב השומרים, שבנה בדמיונו לפרטיה הקונקרטיים והטכניים, היתה נסיון שלו לכוון את המציאות אל החלום. מתוך צרור המכתבים עולה איש העלייה השנייה וחבר 'השומר' כאדם של ממש. הוא מתגלה בחולשותיו ובספקותיו, ועם זאת איננו הירואי פחות מכפי שעיצב אותו המיתוס.

73 אגרותיה של פסיה אברמסון נכתבו מתל-עדש בין השנים 1918-1922. קטעים מתוכם נפרסמו בדברי פועלות, תל-אביב תר"ץ, עמ' 210-218. המכתבים של רחל ינאית אל יצחק בן-צבי שמורים בארכיון יד יצחק בן-צבי. בדברי אני מתייחסת אל קבוצת מכתבים אישיים שכתבה רחל ינאית מנסי שכרפת בשנים 1911-1914. קטעים מתוכם מובאים אצל אופז, איש 'השומר', עמ' 32.

74 מכתב מס' 29.

75 מכתב מס' 28.

76 מכתב מס' 60.

חביבתי טובה, עד כמה אנכי אוהב אותך, מדוע את לא כותבת חביבתי, הלא זה מעציב אותי. אנכי מחכה בכליון עינים למכתבך ואת - כלום... כתבי יקירתי, כתבי. בעת שאנכי קורא מכתבך, נדמה לי, שאת עומדת על ידי. והחשק לחבק אותך אצלי כל כך גדול - לא טוב שאנחנו נפרדים הנה לו היית אצלי, הלא אז הייתי מאושר. לכל הפחות לו היינו רואים איש את אחיו פעם בשבוע, אבל לא כמו אכשיו [=עכשיו] אנכי ברחבות ואת בכנרת - אם לנסוע צריכים שלשה ימים על זה. הנני מסור לך במכתב הזה נשיקה גדולה גדולה וחביקה [חיבוק] חזקה, חזקה, עד שיכאב לך ואת תאמרי שאנכי פורק את עצמותיך. איפה את, חביבתי.

שלך מנדל

חזרה אלי, 31 במרץ משה מנדל

מתוך מכתב מס' 8

מורק, יצאה מת אלו לרשח חזרה, הלאו
בביתם מורה. משה מחנה בלוח משה זמנית
לחיות - לא. משה א פק בכנה פלח אק לחיות
בלונקת-מה ליה, הלאו משה שלח מזרה, שמו
יבוקוה, שמו. גזרת למשה קלוח משה, נבמה
גוי שנת ארבע ארבע. והחלק לחלק מילתך
מילת א פק גלגל. הלאו שמונת
נכדצם הנה לו הנת מולד, הלאו מוז
כמהו מולד. אלא בפפאת א הנוט לחוש מוש
חוש מוחו פם זלגה, משה ימו פא מולד
מוש זכחלת לחות זכרת -יש ארבע-גנה
אלה יש לא זה. הנה אסר אק זמנה הנו
לשק ה זלגה, זלגה וחזוקה חקו, חקו, וז
למשע אק לחות חמושי משה פלח חות אלונית
חופס חת, חפניה אק ינל.

טובה אהובתי.

... אנכי מקנה [=מקנא] באלו שיש להם היכולת לכתוב הרבה הרבה על איזה דבר שלא יהיה. הנה אנכי וגם אצלך ראיתי אופי כזה לכתוב מעט בעת שהלב מרגיש הרבה. אבל העט לא מוסרת הכל — היא לא יכולה את זה. ואכשיו [=ועכשיו] אנכי מרגיש עד כמה הייתי? מאושר לו יכלתי לכתוב ולכתוב — אז הייתי בכל שלושה ימים כותב לך מכתב ארוך מאד, כדי שתוכלי לקרוא בו הרבה זמן... לא טוב בעת שאוהבים, כי יהיו רחוקים אחד מהשני. רק אז אפשר כי יאהבו איש את רעהו באמונה בעת שהמה מתחלקים בכל דבר קטן וגדול, שנוגע לחייהם הפרטיים והכלליים. ורק אכשיו [=עכשיו] אנכי מרגיש עד כמה זה נחורף... כי פה נפגשים שני אנשים עם משוגים [=מושגים] שונים, אנשים שחיהם עברו עליהם לא שוים בכלום... והמה אוהבים איש את אחיו, ובכן כדי שהאהבה לא תהיה רק זמנית, כדי אחרי כן לא תהיה אצלינו מפח נפש, אנחנו מוכרחים להקיר [=להכיר] איש את אחיו היטב היטב להתקשר באופן היותר טוב, היותר אפשרי. אמת אנחנו יודעים איש את אחיו שנה שלמה, אבל את האמת אנכי לך, כי היית אהובתי אבל לא חברתי ברעיוני, וזה אנכי חופץ בכל לבי... האהבה היתה הרבה יותר חזקה לו ידענו איש את אחיו בכל מחשבותיו בכל רעיוניו. לו היינו חברים...

... אנחנו צריכים בכל להיות שוים, כלומר בכל שנוגע לשאיפותינו כפי שאנכי הרגשתיך את לא רחוקה ממעשי שאנכי מסור להם, כלומר אידיאל השמירה הוא דבר כמו שלי, ככה גם שלך... והנה אכשיו [=עכשיו] עד כמה הייתי חופץ לשבת על ירך ולפטפט על הכל הכל. על הכל שעבר ועל זה שיהיה — ... אנכי חפץ, כי אנכי ואת לא נהיה שני טובים שונים, כי אם נהיה שוים בכל בכל. אנכי חופץ כי תהיה [תהיי] חברתי היותר טובה היותר אהובה... לא לאהוב רק כי אם להיות גם חברים אנחנו צריכים.

השוואך לפגוש בך חברה טובה
שלך על תמיד

מנדל.

מכתב מס' 55

ה' טבת תרע"ד. תל עדש.

טובהלה חביבה.

... היום אנכי שוב בתל עדש וכמו שידוע לך כבר מתכוננת [=מתוכננת] להיות היום אסיפה בדבר המושב... מאד מאד מקנא אני בך שאת המכות הראשונות את קבלת ממאירקה [בנם של טובה ומנדל. א"א] נדמה לי כשאבא אמצא אותו כל כך גדול! ... ועבודתנו הולכת לה כרגיל. מסתובבים על הדרכים ממושבה למושבה. היינו חברה גדולה על אדמת חיתין. יש שמה מקום הנקרא דאאר או שקוף. עד כמה נהדר המקום הזה. מצד מצפה זה הר כמו כל ההרים. גבוה באמת. אבל מצד השני — זה לצד מג'דל ההר נפסק ואי אפשר ללכת הלאה. הוא כמו קיר. והתמונה שמתגלה לעינים נפלאה. הכל לפניך. ואתה מתנשא על כולם. רואים את צפת, ים כנרת, כל השפלה (גנוסר) לפניך וע"י ההר שהנך עומד ועדי [=ואדי] מפרידה בין שני הרים שוים כמו קירות.

דיוקנו של איש 'השומר' מנדל פורטוגלי

ומהועדי [=ואדי] יוצאים למקום איפה שהיתה עיר עתיקה. יש שמה עוד שרידי בית כנסת. המראות שנגלו לעינינו כל פלאו עלינו עד שהחילוננו לרקוד על הסוסות[?] בין השקיפים(?) ונדמה לנו כמו שאנו נלחמים את איזה כח אדיר בלתי נראה. זה הוא המקום הרצוי בשביל מושבה שלנו, היינו אומרים כולנו בקול... מקום שכזה משפיע כל כך על האנשים עד שהיותר חלשים צריכים להעשות לאמיצי לב כשרק יבואו הנה. ובאמת המקום הזה היה מצוין בשביל מושבת השומרים, אבל החסרון שישנו שמה גובר על הכל. החסרון היחיד והעקרי הוא שהאדמה מפוזרה בין אדמת ערבים... אתמל בלילה היה פה בתל עדש שמח מאד. כבר מזמן לא רקדתי כל כך. השמחה נמשחה [=נמשכה] עד 2 אחרי חצות. ...

השארי בשלום ונשיקה אחת למאיר וגם לך נשיקה

שלך מנדל.

מכתב מס' 56

חיפה יום ו' יא טבת תרע"ד.

לאשתי היקרה, הצנועה, המפורסמה והיפה בנשים לעולם תחיה, אמן! מרת טובה שלום. ראשית אודיעך שאנכי ב"ה בריא מי יתן וגם ממך וכל בני הבית נשמע בשורות כאלו, אמן. שנית בדבר מצב העסקים שלי ב"ה הולכים להם לא רע. ודבר גדול נעשה בחיפה לעיני השמש. שרה שטורמן ומשה קריגסר מתחתנים היום אחרי הצהריים ואסתר בקר ילדה בת אתמול בבוקר. כל יהודי חיפה נבהלים מאד למעשים האלו וכפי הנראה אהיה מוכרח מחר בבוקר אשכם [=השכם] לנסוע שוב גלילה. מי יתן וכבר אלעזר פינקלשטיין גם כן יהיה בין המתחתנים...

מכתב מס' 60

כנת כ"ה טבת תרע"ד.

טובה חביבה.

... מתאוננת את על זה שאין אנו נמצאים יחד וגם לבי על זה כואב. אבל תנאי הארץ שאנו[?] בהם לא נותנים שיהיה אחרת. אחד אבל פחות והשני יותר. ולכל עת. חושב אנכי שסוף סוף תהיה אפשרות לחיים משותפים באופן יותר רחב גם לנו. קשים החיים דעכשיו זה אמת. אבל אי אפשר לצאת מהחוג המכושף הזה. אחריות יותר מדי גדולה מונחת על כל אחד ואחד מאתנו שנוכל בנקל לעזוב את העבודה ולעשות דבר מה יותר קל — לבחור בדרך פחות מסוכנה וקשה. עבודה לאומית לא יכולה להתחשב עם אנשים יחידים. רבים נאבדים לטובת אחרים וזה[?] החיים ואחרת לא יכול להיות. רק אנשים מנוולים מושחתים יכולים לעזוב באמצע עבודה לאומית וגם ללחום א"כ נגד זה... ע"ד [על דבר] תמונת מאירקה שכחתי לאמר, הוא יפה מאד ונראה גם בריא וחזק. תדרשי בשלומו לחוד.

דרישת שלום ליהודה ולכולם

שלך מנדל.

